

L'hàbitat medieval

1. El castell

Què és un castell?

El castell és una casa situada en un lloc molt alt i defensada per murs. Era, bàsicament, el centre de comandament d'un terme. Els castells garantien la seguretat i la defensa de les terres i la població, però eren, a més, un mitjà eficaç de control de la producció i del cobrament de rendes. El poder del seu senyor (el **castellà**) provenia directament de la potència militar que li conferia la pròpia fortalesa; els instruments d'aquest poder eren els **cavallers**.

Per a què va sorgir el castell?

Per defensar-se de possibles atacs (dels sarraïns, d'altres nobles, dels pagesos del terme), i, sobretot, per obligar els pagesos de la **castellania** a pagar impostos i **càrregues feudals**. L'apropiació de l'excedent del treball pagès per part del castell va fer pujar el nivell de vida aristocràtic, com ho palesa la transformació de l'espai de molts castells, l'increment de sales, la millora dels elements defensius, les festes...

Quines eren les funcions d'un castell?

Un castell tenia tres funcions: plaça militar, centre administratiu d'un **senyor feudal** i habitatge de la **noblesa**.

Per això la seva estructura inicial, molt senzilla, consistia en: una **muralla** de carreus regulars que delimitava un perímetre a l'interior del qual s'hi aixecava una torre circular (o quadrada) i un seguit de construccions massisses. Un castell, doncs, pot ser definit com el conjunt d'un mur i una **torre**. La torre podia tenir diverses estances de reduïdes dimensions, que permetien viure-hi amb no gaire comoditat en cas necessari. Quan existien diverses torres, la principal -sovint la més primitiva- era anomenada "**torre de l'homenatge**", perquè era on es solia celebrar l'**homenatge** feudal. El mur encerclava un espai entorn de la torre anomenat **albacar**, nom d'origen àrab. Al nucli inicial format per la torre i el mur s'hi anaren afegint altres construccions, sobretot destinades a l'allotjament de la guarnició, l'establiment del bestiar i l'emmagatzematge de la producció agrària dels impostos; posteriorment, s'hi afegiria la **sala**, anomenada sovint **palau**, des d'on el senyor exercia les seves funcions i que servia també de menjador. Entre la **sala**, la torre de l'homenatge i la **capella** es creava un espai anomenat **plaça d'armes**.

El castell, en principi, havia de ser autosuficient. Havia de tenir prou provisions, homes, armes i materials de construcció com per a resistir un setge. També havia de disposar d'un espai específic per allotjar el castellà, la seva família, servents i cavallers (uns 5/10 pot ser la mitjana), i un hort amb verdures i plantes medicinals, així com llibres de gestes per alligonar i entretenir els cavallers.

Qui podia edificar castells?

El caràcter militar que tenia en un principi el castell va comportar que la seva construcció fos una prerrogativa comtal; ningú en podia edificar cap si no era amb la seva llicència i, com era d'esperar, se'n reservava sempre certs drets (dret d'entrar i sortir, fer la guerra, la potestat...). De vegades és el mateix comte qui cedeix un territori perquè s'hi construeixi una fortalesa, d'altres dóna la seva conformitat a fortificar una vila existent. De la mateixa manera, el comte pot decidir l'enderrocament d'un castell, bé perquè amenaci les seves possessions, bé perquè hagi estat donat a l'Església. El progressiu debilitament del poder i la consegüent pèrdua d'autoritat del comte van provocar, en el segle XI, la proliferació de castells i fortificacions.

A què estaven obligats els habitants del terme del castell?

Cal distingir, tanmateix, entre el simple castell i el **castell termenat**.

El primer té només una funció militar; el segon, disposa d'un terme o districte propi, el qual engloba viles, diversos masos, esglésies, a més d'altres fortaleses i torres que completen els serveis de defensa del castell, i té, doncs, sobretot a partir del segle XI, un conjunt de drets sobre els habitants i el territori de la seva demarcació. El territori quedava, així, repartit entre els diversos termes dels castells. Els habitants del terme estaven obligats a retre **homenatge** i **jurament de fidelitat** al senyor del castell, a formar part del seu exèrcit si s'estava comprès entre els 14 i els 60 anys (si l'expedició durava més d'un dia el senyor havia de proporcionar l'aliment als soldats, però no havia de pagar cap indemnització a ningú en cas de mort d'algun soldat), a tenir cura de les

torres de guaita, a fer obres en els elements defensius del castell (muralls, torres, baluards...): el senyor proporcionava el mestre d'obres i els habitants el treball de construcció i el transport dels materials; el senyor només estava obligat a mantenir el director d'obres i podia tancar a la presó a qui es negués a treballar. En cas d'atac o de setge, els habitants del terme es podien refugiar en el castell amb els seus béns mobles i bestiar. A més d'aquests drets de tipus militar, el senyor del castell termenat tenia una colla de **drets jurisdiccionals**, com l'aplicació de les lleis, l'administració de justícia, la facultat d'elaborar normes per mitjà d'ordinacions i bans. En definitiva, manava i castigava. A més, tenia el dret de **farga**: els pagesos tenien l'obligació d'anar a la farga del senyor per construir o reparar les eines; el mateix passava amb el **molí**. També era el propietari de l'aigua, així com dels camins.

Com van evolucionar els castells?

Fins el segle XI els **castells** eren de fusta i fang (i per això no ens en queda cap); els recintes així construïts servien, sobretot, de refugis temporals.

Al llarg del segle X comencen a combinar-se les necessitats defensives i les residencials, cosa que donarà lloc al naixement dels veritables castells. Foren edificats, bàsicament, a les regions frontereres de la Cristiandat, com a les zones de conflicte amb **al-Andalus** [Castella i Catalunya].

Després de l'any 1000 la construcció de castells es va generalitzar. Causes: el clima de violència i les guerres entre llinatges, i la fallida de l'autoritat pública. I per això es començaren a construir amb maons i pedra. Cada cop més gent tingué el dret de construir fortificacions (**comtes, vescomtes, veguers, bisbes, abats**); fins i tot, algun **cavaller** gosà erigir forteses a les seves terres (de fet, mansions fortificades molt senzilles o simples torreons). El resultat fou que la silueta dels castells va començar a dominar el paisatge. El senyor que l'havia manat construir hi posava un **castlà** per tal que tingués cura de la seva defensa, amb un grup de guerrers (de deu a quinze), i del manteniment de llocs de vigilància estratègica, com les **guaites**, torres cilíndriques de dos o tres pisos, amb una porta al segon pis, una guarnició de tres o quatre persones, i una palissada de fusta al seu voltant on s'hi refugiava la població en cas de necessitat. Ben aviat les estances del castell s'incrementaren (habitacions, quadres pel bestiar, coberts pels servents, sitges i cisternes).

A finals del segle XI o principis del XII apareixerà un nou tipus de castell, de planta quadrada o rectangular, amb torres als angles i una torre principal al mig del pati. Durant el XII, aquests castells tingueren un mínim de confort.

A partir del segle XIII, tanmateix, el castell ja no serveix com a plaça forta o lloc de defensa. Perdut, doncs, el seu valor defensiu, el castell resultava incòmode i solitari, i molts foren abandonats com a plaça forta i com a residència nobiliària durant el segle XIV i XV. En no tenir un sentit estratègic llurs habitants es construïren **palaus** a les viles o cases senyoriales a les ciutats. Llavors el castell quedava en mans d'un **majordom** o **majoral** i conservava només el seu ús administratiu (recollir els censos, guardar-hi les collites, tenir-hi els presoners...). La **noblesa**, doncs, canvià la vella fortalesa inexpugnable, incòmoda i aïllada per un palau, i el castell esdevingué, bàsicament, un recinte agrari. Aquest procés fou paral·lel al que va seguir la gent del poble que deixava les seves cases construïdes a redós del castell i s'instal·lava al pla, prop de les terres de conreu i dels camins, i també del procés de desenvolupament de noves armes, sobretot amb la generalització de l'ús de la **pólvora** [segle XIV], com la **colobrina** i la **bombarda**.

Quines són les parts d'un castell des d'un punt de vista econòmic?

Molts castells solen ser relativament petits, poc complicats i gens sumptuosos (alguns no es diferencien gaire de les *masies fortificades* o de les *torres*). El seu aspecte és massís, un gran cos de carreus regulars defensat per les *muralls*. Tot i que cada castell és diferent (funció, adaptació al terreny...), podem dissenyar el següent model esquemàtic de castell:

- presència d'una o varies torres, de forma rodona les més antigues i les més tardanes de planta rectangular
- una trentena d'estances, com a màxim, comptant *estables* i *graners*, distribuïdes entre la planta baixa i un o dos pisos, al voltant d'un pati interior, sovint porxat
- l'entrada i els patis ens remeten a un ambient agrari: rodes de carro, sacs, eines...
- la part baixa està dedicada a estables, graners, *cellers*. Els que semblen autosuficients tenen graner, celler, estable, *cort*, *casa de l'oli*, dins del castell, i entre les possessions *for*, *molins*, vinya, terra campà i hort. Els que semblen explotacions agràries tenen als seus graners gran quantitat de cereals, tant de collita pròpia com del *delme*, un galliner amb cent peces d'aviram, cria de mules i

un bon celler. També hi trobem el *rebot*, la *bugada*, el *pastador* i la *cuina*. Entre la cuina i el pastador alguns tenen el dormitori de la dona que tenia cura de la feina domèstica. Atès el seu emplaçament, sovint dalt de turons i roquers, tenien *cisternes* i *aljubs* per a l'abastament d'aigua.

- a la planta noble hi trobem la *sala-menjador*, les cambres dels senyors i del servei personal, juntament amb recambres, saletes i escriptoris; algunes sales i cambres tenien finestres exteriors; altres es repartien al voltant d'un porxo que donava al pati interior

- alguns tenien *golfes* i terrat

Quines són les parts d'un castell des d'un punt de vista militar?

La **funció militar** del castell es veu reflectida en les construccions defensives i en les armes i armadures. Per això destacarem: una *muralla* per damunt de la qual passava el "*camí de ronda*", protegit amb *merlets*, i sense cap altre accés que una porta a la part alta de les torres; els *matacans* o guardaportes situats damunt el portal, des d'on es llançaven rocs o pega bullent contra els atacants que intentessin esbotzar la porta; les *barbacanes*, similars als matacans i típic de les torres; les *corseres* (possibles corredors dels murs); el *rastell* (reixa mòbil) a les portes dobles; les *espitlleres* per on disparaven els ballesters; les valls o *fossats* oberts als peus de les muralles; *baluards* (fortificacions de forma pentagonal situats entre dos panys de muralla), *bestorres* (torres de planta semicircular o quadrangular amb un dels costats oberts), *torres albarranes* (situada fora dels murs) i *guàrdies* (torre de vigilància) completen els components fonamentals d'aquestes fortificacions. Les armes (*ballestes*, llances, escuts...) estan guardades en lloc segur.

Quines són les parts d'un castell des d'un punt de vista administratiu?

La **funció administrativa** es centrava, sobretot, en el cobrament dels delmes i *censos* en espècie, especialment cereals i vi, emmagatzemats a graners i cellers. Cal tenir present que el representant del senyor en el castell és el castlà, sota el qual estan els "homes d'armes", però que el representant del senyor en el terme és el *batlle*, que té autoritat sobre els pagesos que el conreen (al batlle se li dona el millor mas i és una mena d'autoritat civil del terme; el castlà seria l'autoritat militar). A molts castells es guardava una mena d'arxiu en cofres i caixes a l'escriptori o a la cambra del senyor. L'estança destinada a *escriptori* i arxiu estava equipada amb el taulell per escriure, un canelobre, una cadira plegadissa, una bacina per rentar-se les mans, un barralet de tinta, un tinter de plom amb el seu caixó de fusta, un caixonet per tenir la pols per secar l'escriptura, unes tisores, una caixa amb el segell de la cort amb cera gomada i unes premses per conservar llibres.

També en el castell hi trobem un recinte per a retenir-hi els presos, és a dir, la *presó*. L'arquitectura del castell també responia al fet que era centre d'explotació agrària; al voltant del pati hi trobem els graners, estables, corts pallisses, galliners, corrals, lloc per guardar-hi les eines del camp. A més de mules, eugues, ases, bous i cavalls, els castells sovint estan proveïts d'un ramat d'ovelles i de cabres, i, sobretot, porcs; l'aviram (galls, gallines, capons, oques...) abastia d'ous i carn els habitants del castell. La importància que tenia la producció de vi fa que l'espai dedicat a elaborar i guardar vins sigui força notable; a més dels cellers, arreu hi trobem cups, bótes, carretes, premses, portadores, pimenteres, embuts per vi. Sovint el celler gran és pel vi corrent (el "negre"), i el celleret pel vi blanc o pel vi grec. L'altre gran producte de la collita pròpia era l'oli, i d'aquí l'existència d'una cambra de l'oli on se'n guardava per l'alimentació i pel llum.

Quines són les parts d'un castell des d'un punt de vista residencial?

Pel que fa a la **funció residencial**, el castell presenta els següents tipus d'espais: l'habitatge nobiliari, la cuina i el menjador, i els *dormitoris*. Mai trobem estances específiques per als infants o per a la neteja o higiene personal; en canvi, sempre hi ha un espai destinat al culte (capella o oratori).

Amb el *castlà* i la seva muller també hi vivia un *majordom* que era l'home de confiança; la resta del personal masculí rep el nom de *companya* entre la qual hi ha els "homes d'armes" o *escuders* i els *missatgers*. El personal femení el formaven una serventa de confiança, una mena de clauera, i les dones de la casa. Si la majoria eren lliures no hi mancava, tanmateix, un petit nombre d'*esclaus/esclaves*: un parell d'esclaus i cinc esclaves.

L'habitació del senyor era gran, plena de cofres i amb un llit cobert per un dosser i envoltat de cortines. Sovint no hi ha cap espai reservat als fills. Els servents tenien cambres col·lectives i llits on hi dormien 2 o 3 persones, sobre màrfegues de palla, matalassos vells, llençols de cànem o d'estopa i borrasses. La majoria de dormitoris eren molt desmanegats: així podem trobar llits en els estables, en el pastador o en l'habitació dels mals endreços. Al costat de la cambra senyorial hi ha una recambra amb un llit molt senzill, segurament per la serventa que tenia cura personal dels

senyors i que havia d'estar atenta als seus manaments "licitos i honestos tant de dia com nit" com diuen els "contractes" de treball dels servents.

L'habitatge, en conjunt, no era pas massa confortable ni còmode: es tractava de recintes més aviat freds i foscos [la majoria d'estances no tenien cap mena de llum, i a les sales i dormitoris principals hi trobem canelobres -fixos o llevadissos-, brandoneres, llanternes, llumeneres de ferro i gresols de ferro]. Per protegir-se del fred només tenien els gruixuts murs de pedra, dues o tres llars de focs, alguns escalfadors [per escalfar el llit], i alguns tapissos i estores; per fer-se passar la calor, només ventalls de plomes.

El mobiliari estava reduït a taules i cadires plegadisses, molts pocs armaris, molts coixins, alguns bancs, i alguns cofres, caixes i arquibancs. De fet, el llit senyorial era el moble més confortable del castell [no és estrany que a l'hivern s'hi passessin moltes hores al llit]. Més que luxe i ostentació el que hi ha és un conjunt de símbols que indiquen la condició social de les persones: colors, escuts, banderes, vestits, armes de la família brodades a la roba, llençols i tovalloles [de lli si eren pel senyor, de cànem i d'estopa pel servei]. Joies i plata? Quan n'hi ha, es troben ben guardades en llocs tancats; no tenen una funció ornamental, sinó que són el capital familiar, i sovint formen part de l'aixovar de la muller o del *dot* que es prepara per la filla. Hi ha un espai destinat a l'elaboració d'aliments i les dones en són les protagonistes exclusives. A més dels cellers i els graners, hi ha el rebost, el pastador, el forn, la cuina. El forn i el pastador eren a la planta baixa: hi trobem pasteres, farinera, les posts de pastar, sedassos, així com els estris per fer bugada: bugaders, calderes, gerres amb llexiu. La cuina era espaiosa, amb xemeneia envoltada de bancs per escalfar-se; a la llar hi trobem ferros per posar-hi les olles al foc, les lleves, els asters, els clemàstecs de ferro, el cap de ferro per menar els asters. A la cuina també s'hi sol trobar una taula i dos o tres bancs per menjar-hi el servei, així com conques, bacines o gavadals, sovint de fusta, per rentar els plats. La sala-menjador, anomenada palau als edificis nobles urbans, sol estar situada al primer pis, sobre el portal major, i amb finestres sobre la façana de l'edifici; és un menjador col·lectiu amb dues o tres taules, algunes d'elles plegadisses, i el tinell o dreçador sobre el qual es posaven aiguamaners, el morters i altres estris necessaris per servir la taula. En aquesta sala s'hi aplegava tota la família a les hores dels àpats, amb els hostes i els *vassalls* més propers al senyor. També s'hi celebraven els esdeveniments importants. És potser l'única sala en la qual armes i escuts de la paret, llancers i pavesos penjats, recorden l'estament del senyor i donen l'únic toc senyorial a l'espai interior de l'edifici.

A Catalunya, malgrat l'existència d'uns 3.000 castells, la noblesa no es multiplicava; aquí, els *cabalers* no heretaven la condició noble del pare, només l'*hereu*; en canvi, a Castella i a França la condició de noble es transmetia a tota la descendència. Per això no ens ha d'estranyar que segons el cens d'Aranda del 1768 a la Província Eclesiàstica de Tarragona, el nombre de "privilegiats" era d'uns 10.000 sobre 1 milió d'habitants, el que representa un 1%; en canvi, a la Província Eclesiàstica de Burgos, eren uns 300.000 sobre 1 milió, és a dir, un 30 %.

Documents

Carta de poblament del castell de Montmell, 17 abril 974

"En nom del Senyor Déu etern que ho governa tot i que té a les seves mans tots els regnes, Vives, encara que indigne, bisbe i pastor de la seu de Barcelona per concessió de la gràcia de Déu. Vull que sigui conegut de tots els homes que viuen als pobles d'Hispania que, amb el consentiment dels canonges i dels altres clergues de la nostra església, i del molt pietós marquès i príncep nostre, el comte Borrell, i de tot el poble de la ciutat de Barcelona, tant dels majors com dels menors d'edat, concedim i confirmem un pacte als homes que viuen al castell de Montmell que és... de la nostra església mare de la Santa Creu i de Santa Eulàlia. Tant aquests habitants presents com els fills dels seus fills que procedeixin de la seva estirp, tant els qui en el moment present acudeixin a aquest castell com els qui hi habitaran en el futur, que siguin immunes per sempre més i els sigui lícit de vendre o intercanviar cases entre ells, i les terres i vinyes que cultivin no estaran sotmeses a cap altre senyoratge sinó sota la nostra empara i defensa, i que no paguin cap altre cens llevat dels delmes i primícies que m'han de pagar a mi, el bisbe actual, i als meus successors, ni donin cavalls de posta, ni ases de càrrega, ni albergues, ni porcs, ni moltons, ni anyells, ni pernils, ni cap altre cens, llevat d'allò que vulguin donar al bisbe per pròpia voluntat. Sinó que tant aquests habitants com els altres que en algun moment acudeixin a nosaltres i vulguin habitar en aquest castell, tant ells com llurs fills per sempre més, que hi restin sense cap jou de servitud sota la nostra protecció i empara amb dret perpetu. I aquell que intenti trencar

aquest pacte, que tingui part per sempre amb Judes Iscariot i que a més pagui com a esmena una lliura d'or. I que d'ara endavant aquest pacte i aquesta confirmació restin en peu per sempre més. Això ha estat fet el dia quinzè de les calendes de maig, l'any vintè del regnat de Lotari, fill del rei Lluís"

Carta de poblament del castell de Bell-lloc

"...a vosaltres, els habitants del castell anomenat Bell-lloc que té també el nom de Ribes... us donem l'esmentat castell, tant a vosaltres com als vostres fills o als fills dels vostres fills o a llurs descendents, o a aquells que hi vinguin d'altres llocs o que amb l'ajuda de Déu hi adquireixin quelcom, que hi iniciïn conreus, que hi plantin vinyes, horts o fruiterars, o que hi edificuin cases; els confirmem que hi puguin restar francs per sempre més amb perpètua estabilitat de manera que mai cap persona vivent no pretengui exigir-los ni obligar-los a donar res del que tenen, ni bou, ni ase, ni anyell, ni moltó, ni porc, ni capons, que no gosin exigir-los cavalls de posta ni transports de cap mena de càrregues, sinó únicament les obres que calgui fer al castell (...), i que tinguin llibertat indiscutible per a vendre segons la seva espontània voluntat, donar i fer permutes entre ells. Tot això, tal com s'ha dit, us ho concedim i atorguem no pas sota un altre senyoratge sinó únicament sota el nostre govern i perpètua protecció... Aquesta escriptura de franquesa ha estat feta el dia segon de les nones de maig, l'any tercer del regnat del rei Hug."

Jurament de fidelitat

"Jo, Pere Ramon, fill que sóc de Beatriu, juro que des d'aquesta hora en endavant et seré fidel a tu, Guillem, comte, senyor meu, fill que ets de la comtessa Adal, sense frau ni cap mal enginy, sense cap falsedat ni engany, amb plena fidelitat. I des d'aquesta hora en endavant, no et decebré a tu, l'esmentat comte, ni respecte a la teva vida, ni als teus membres que són al teu cos, ni respecte als teus comtats o comtat, ni als teus castells o fortaleses, roques o puigs, ni respecte a terrenys conreats o erms, terra o honors, alous o feus que tu, el citat comte, avui tens o has de tenir, o més endavant pots adquirir. I nominalment et juro el castell de Peguera i de Fígols, la casa i la fortalesa de Berga i el castell de Vall-Magna i totes les fortaleses que en ell o en ells hi ha o hi haurà. No t'ho toldré ni te'n toldré, no t'ho privaré, ni te'n privaré, no t'ho reclamaré ni te'n reclamaré, ni t'enganyaré ni et decebré, ni m'acordaré amb ningú per a això amb mal enginy. I si home o homes, dona o dones hi ha que t'ho prengui o t'ho prenguin, prohibeixi o prohibeixin tot o alguna cosa de les damunt escrites, jo, el citat Pere, t'ajudaré amb tot el meu poder, al teu costat o lluny de tu, contra tots els homes, sense engany envers tu, tantes vegades com m'ho requeriràs o m'ho advertiràs per tu mateix o pels teus missatgers. I d'aquesta ajuda no et faré engany ni impediré per mal enginy que jo sigui advertit cada vegada per tu, o per altres que tu hauràs volgut. I dels esmentats castells i de totes llurs fortaleses que hi ha o hi haurà, sempre te'n donaré la potestat a tu i a tots els teus que vulguis i manis, sense engany envers tu, amb forfet o sense forfet per part meua, tantes vegades com tu em requeriràs o m'advertiràs per tu mateix o pels teus missatgers o missatger. I totes les coses dites jo t'ajudaré a tenir-les, haver-les, defensar-les i fer-ne la guerra, sense engany envers tu, sempre i quantes vegades em requeriràs i m'advertiràs per tu mateix o pels teus enviats o enviat, al teu costat o lluny de tu. No descobriré el teu projecte o projectes a ningú en perjudici teu, essent-ne jo conscient. No et privaré ni et discutiré la justícia i el dret sobre mi mateix, o sobre els meus. Tal com ha estat dit respecte a tu, dit comte, després de tu, jo així ho mantindré i atendré al teu fill o a la teva filla, aquell o aquella, aquells o aquelles a qui tu deixis el Berguedà de paraula o per testament, amb jurament de fidelitat i d'homenatge i això per la seva mà ho prendré i ho mantindré sense engany envers ell, tal com jo ho he fet per a tu; i ho faré dins el seixanta primers dies després que siguis mort i que jo ho sàpiga, sense mala voluntat ni lucre."

Convinença

"Aquesta és l'escriptura de pacificació i de concòrdia que es féu entre Udaldar, vescomte, i Ramon Ponç de Milany, la seva muller i llurs fills, sobre els conflictes que tenien entre ells sobre l'honor de Santa Maria de la Grassa i de Sant Joan de les Abadesses i d'altres homes que estan sota la potestat del predit castell de Milany. Primerament el que tenia el predit Ramon Ponç amb la predita seva muller i llurs fills, de tots aquells censos antics, sense cap inquietud ni reclamació, els quals censos acostumen a sortir

dels predits honors o sigui: en cadascun dels masos una mitgera de civada a mesura de Ridaura, cinc garbes de civada, sengles cafissos plens de faves, dues gallines i un pernil amb tota la cansalada. I tres vegades l'any, les adquisicions d'ous i formatges, així en la Pasqua, en la Pentecosta i en la festivitat de Sant Joan Baptista, i altres tres per a la cuina i una per al guarda forestal, i una quartera de civada i una cuita de carn amb la cansalada per al guarda forestal [...] i en l'honor de la predita Santa Maria dos moltons, un, un any i l'altre, l'altre any, d'un dels quals en donarà la meitat a Udalard; i en tot l'honor del predit Sant Joan i de Santa Maria, la meitat de tots els plets i de totes les redempcions dels masos i de tots els homes, de les firmes dels predits plets, de les donacions i de les ampliacions dels masos i dels homes, ho tingui igualment, i ho facin el batlle del predit Ramon Ponç i les predites batllies de Sant Joan i de Santa Maria, però el predit guarda forestal de les roques i de més amunt, tingui a cada mas acolliment per a ell i el seu custodi; igualment cada any tots els masos que són a la parròquia de Sant Bartomeu de Llaés fins al coll de Buïga, donin per a llossar tres quarteres d'ordi a mesura de Ridaura, si els habitants en tinguessin prou per a ells, però si realment en manqués per als, habitants, donin per a llossar tant de les seves pertinences que siguin per a llaurar [...]

Quan en el predit castell de Milany sigui necessari fer-hi obres, per ordre del castlà del predit castell, els batlles que estiguin en tot el predit honor, condueixin els homes a l'obra, i ningú, per cap concepte, no hi falti, excepte un per a portar calç i un altre per a portar queviures [...]; així mateix, els batlles de Santa Maria i de Sant Joan amb els castllans, és preceptiu que portin tots els homes armats per defensar-se i per castigar els seus enemics quan sigui necessari (...). Les antigues exaccions i la meitat de totes les pastures, les tingui el predit Ramon Ponç, i de totes les exaccions com de les noves, en tingui la meitat, si no volen fer calç; si realment volen fer calç, ho tingui tot íntegrament. (...) de cadascun dels masos, el predit Ramon i la seva muller i llurs fills, tinguin una mitgera de forment i una altra d'ordi a mesura de Ridaura, un moltó esquilat en temps de maig que tingui un any; i si un bou o una vaca s'hi matés el predit Ramon en tingui una cuixa..."

Carta de franqueses

"Sàpiguen tots els que vegin aquest document que nos, Ramon d'Urtx, senyor de Mataplana, atenent i reconeixent que el nostre castell de Castellar fou i és edificat i posat en el lloc en què tota la nostra terra de Mataplana és més forta, ja que està posat a l'entrada d'aquesta terra en un lloc segur i idoni, i per això volent poblar (...) aquest castell de persones i homes bons, com fos de gran profit i utilitat nostra i de tota la terra nostra que dit castell fos poblat de molta gent i que el manteniment d'aquest castell és molt útil per idònies i diverses raons a nosaltres i a la nostra terra, considerant que sense un gran nombre de persones no pot còmodament ser regit ni pot ser governat sense moltes exempcions i llibertats, reconeixent també que els nostres antecessors varen donar i concedir en aquest castell moltes i útils franqueses, volent seguir-les i donar-ne més i confirmar-les, (...), donem i concedim amb l'autoritat i el testimoni d'aquest present document que valdrà perpètuament, lliurem i concedim (...) a tu, Ramon de Cavaller i a tots els altres homes i dones i persones qui hi habiten (...), llibertats, generositats, franqueses i totes les concessions esmentades.

Primer, fem a vosaltres i a tots els vostres successors francs i lliures per tal que no feu i no us veieu obligats a fer-nos (...) tragines, obres, ni cap cens ni usatge ni servei, tret només dels dotze diners de moneda temal de Barcelona, que a nosaltres (...) feu cada un de vosaltres; cada any per la festa de la Pasqua, per vostres cases i horts, tal com acostumàveu a fer. També us donem franquesa (...) de què no esteu obligats en fer les vendes i les compres de certes possessions i béns entre vosaltres, a donar-nos (...) el terç ni cap altre laudemi ni perjudici. També us donem franqueses (...) de què (...) no us demanarem ni exigirem ni podrem exigir (...) la cugucia, l'eixòrquia, la intèstia, l'alberga ni cap tolta, rapinya ni servitud ni cap altre mal ús (...); retenim, però, (...) l'esmentat cens dels dotze diners barcelonins, els homicidis, els plets, ferides i sang i totes les justícies civils i criminals de dret. I que ens seguïu i esteu obligats a seguir-nos (...) en cavalcades i en hosts, (...) i estem obligats a proporcionar-vos i a donar provisions i menjar en tot el camí fins que tornéssiu a les vostres cases. També volem i concedim que (...) tingueu emprius per a pasturar, prats, pastures, aigües, llenya, entrades per tota la nostra terra i pel nostre domini, amb tot el vostre bestiar gros i petit. Us lliurem i concedim (...) la plena potestat i llicència... per a treballar les terres i fer treballs per tota la nostra terra i domini i jurisdicció (...), i amb aquests treballs ens doneu (...) l'octava part, el delme i la primícia i no esteu obligats a donar res més pels treballs esmentats. (...) estem obligats a dur a terme, sentenciar i acabar els vostres litigis en l'esmentat castell i, presoner en aquest castell, estem obligats a tenir-vos-hi i a guardar-vos-hi i no en un altre lloc i fer justícia sobre qualsevol cas que succeeixi. També volem que (...) sigueu

sempre francs i lliures de guaita i de guàrdia d'aquest castell, tant en temps de guerra com en temps de pau, però esteu obligats a guaitar en el barri del castell en temps de guerra. (...) Iguament donem franqueses (...) que pugueu (...) anar a Urgell o a altres llocs on vulgueu i estar i tornar quan us plagui, i per aquesta causa ni nosaltres ni els nostres successors no podem inquietar-vos ni a vosaltres ni als vostres béns ni ocupar ni demanar res mentre no torneu a l'esmentat lloc dintre un any. (...)
Fet el dia 15 de les calendes de setembre de l'any del Senyor 1292."

2. El monestir

Origen i evolució del monacat

D'experiències de vida monàstica se'n troben arreu i en el si de cultures diverses. Esmentem els **katochoi** de l'antic Egipte, els monjos budistes, els pitagòrics hel·lènics o els essenis de Qumrân. No sabem amb seguretat quan i per què comença el monacat cristià. Sembla que Egipte hi va jugar un paper important; d'allí en sortiren sant Antoni o sant Pacomi, el primer fundador d'una Regla coneguda de cenobites. Una comunitat cenobítica (o monàstica) és una organització que segueix una disciplina i un horari, on cadascú desempenyora un càrrec i on tots participen en treballs comuns.

Per què en un moment determinat un nombre considerable d'individus tria la vida monàstica? S'ha parlat dels cristians que, perseguits pels romans, s'havien habituat a viure en grup o sols en refugis a les muntanyes; també es parla de pagesos que es feien monjos per fugir de l'opressió dels terratinents, o per escapar-se de la servitud i els deutes. La tradició cristiana ho atribueix a una resposta a la crida de l'Evangeli: "*si vols ser perfecte, vés, ven tot el que tens, dóna-ho als pobres i segueix-me*".

Els monestirs naixien gràcies a les donacions (campes, cases, privilegis...) provinents dels monarques o de nobles. Motius d'ordre polític (organitzar un territori, repoblar-lo, per tal de cobrar-ne impostos, utilitzar-lo com a centre d'educació dels futurs funcionaris), d'ordre familiar (posar-hi com abat un fill o germà), d'ordre ideològic (legitimar el poder teocràtic del rei...) expliquen la seva expansió. Amb els seus béns i monopolis el monestir s'equiparava a un senyoriu feudal amb els seus encarregats de les granges, jornalers i esclaus, que tenien cura de les tasques laborals.

El monaquisme benedictí té el seu origen en les regles comunitàries escrites per sant Benet de Núrsia (480-547); al segle IX, sant Benet d'Aniana, protegit dels reis francs, li donà un impuls definitiu. El seu apogeu cal situar-lo entre començament del segle IX i primers anys del XIII. El tronc benedictí té dues branques: una primera que neix al monestir de Cluny (orde cluniacenc) i una segona que neix més tard a Cîteaux (orde cistercenc). La regla benedictina es basa en tres punts: la pregària, el treball i l'estudi, i concep la comunitat com una família romana sotmesa a l'autoritat de l'abat (pare). La màxima "*ora et labora*" farà dels monjos uns excel·lents agricultors; l'estudi sistemàtic els convertirà en els únics dipositaris de la cultura escrita; la permanència i continuïtat dels seus membres (quan un hi entrava s'hi vinculava per sempre), li donarà estabilitat en una època de grans transformacions polítiques i canvis històrics.

Estructura i espais del monestir

Sant Benet no especificava com havia de ser el monestir, però la seva estructura deriva directament del contingut de la seva regla. Diu el capítol 66 de la regla: "El monestir, si pot ser, cal establir-lo de manera que tot el necessari, és a dir, aigua, molí, forn, hort i els diversos oficis, s'exerceixin a l'interior del monestir, per tal que els monjos no tinguin necessitat de córrer per fora, perquè no convé de cap manera a les seves ànimes".

El monjo havia de resar en comunitat set vegades al dia i una de nit; per això l'oratori o església esdevenia el lloc més important del monestir; havia de llegir, en comú, cada dia algun capítol de la Regla i tractar els afers quotidians de la comunitat, d'aquí que la sala capitular (lloc

on s'hi reuneix el Capítol o assemblea de tota la comunitat) sigui el segon espai en importància. La vida comunitària (preguen, llegeixen, mengen i dormen gairebé sempre junts) farà del refector (menjador) i del dormitori peces clau de l'arquitectura monàstica. El menjar, pres en comú, es feia en silenci escoltant el text que un monjo llegia en veu alta. En el dormitori, el lloc més allunyat de la casa, no es permetia cap situació d'aïllament o soledat. La regla monàstica prohibia expressament compartir el llit, per la por, inexpressada però obsessiva, a les temptacions homosexuals. La convivència monàstica es fonamentava en la més estricta "gregaritat"; qualsevol intimitat o secret s'havien de compartir, i la soledat es considerava, alhora, com a perill i com a càstig. Articulant aquests espais, com a òptima solució urbanística i per influència de les vil·les romanes, el claustre, un pati porticat pels quatre costats: és com la forma introvertida de la plaça pública, replegada sobre tot allò que és privat, amb el seu deambulatori cobert.

El model urbanístic de l'espai cenobític ens el forneix l'hipotètic plànol de Saint Gall. El disseny del monestir responia a una voluntat de correspondència estricta amb les harmonies universals, amb l'església com a suport de tota la composició. Projecció del paradís en aquest món, la seva organització volia reflectir la jerarquia de la cort celestial. En el centre, el lloc de Déu, el santuari; a la dreta, a la perllongació del tram nord del transepte, la casa de l'abat; a l'esquerra el gruix del grup, els monjos; en el punt més allunyat de la porta, que és la fisura oberta al món corromput, els invàlids i els joves en període de formació, nens, vells i àdhuc els morts (el cementiri està en aquest indret), perquè la part més vulnerable de la comunitat ha d'estar al marge, resguardada i protegida; a la dreta es troben els llocs consagrats a les funcions espirituals, l'escola i el taller d'escriptura; a l'esquerra, els llocs destinats al sosteniment del cos.

També les tombes estan alineades cap a l'est, símbol de la resurrecció, mentre que, cap a l'oest, el costat de la perversitat, s'hi hostatja la gent de pas. Aquest projecte fou el que s'aplicà als monestirs del segle IX. A mitjan segle XI, si prenem l'exemple de Cluny, les coses havien canviat poc: simplement, no hi ha residència particular per a l'abat, que es reintegra al mig dels monjos, ni tampoc tallers a l'interior del recinte. El treball manual era ja merament simbòlic: del proveïment del monestir se'n encarregava un "burg" establert a les portes de l'abadia, poblat de negociants, artesans i servents assalariats.

Què és un monjo o una monja? Què s'entén per vida monàstica?

Monjo deriva de la paraula grega "*monachós*" que vol dir "sol, solitari". En sentit estricte, doncs, el monjo era l'home -i la monja, la dona- que s'havia aïllat del món per consagrar-se al servei de Déu (fins el segle XIII la majoria no eren sacerdots). L'aïllament podia viure's individualment (**eremitisme**) o en comunitat (**cenobitisme**).

- **eremita** deriva de la paraula llatina "*eremus*" que vol dir "desert"; és sinònim d'**anacoreta**, mot derivat del verb grec "*anachoreo*" que vol dir "em retiro". Ambdues paraules s'apliquen als primers monjos cristians que s'adreçaven a llocs solitaris per portar-hi una vida de silenci i pregària

- **cenobita** és el nom que reberen els primers monjos que van decidir de dur a terme una vida en comú (en grec "cenobi" vol dir vida en comú, i d'aquí que cenobi sigui sinònim de monestir)

Experiències de vida monàstica se'n troben arreu i en el si de cultures diverses. Una de les més antigues és la dels **katochoi**, grups de persones que durant l'època de l'Antic Egipte vivien en comunitat a la vora del temple de Serapis, en el desert, practicaven l'ascesi, renunciaven a la seva hisenda i a les relacions sexuals i vivien en estricta clausura; entre ells feien servir els mots de "pare" i "germà", com faran després els monjos cristians. A l'Índia, els monjos **budistes**, a partir del segle V a. n. e., vivien en comunitat, practicant la meditació per tal de superar el dolor de viure i la mort, i a la recerca de camins d'alliberament. Del món hel·lènic cal destacar els **pitagòrics**, menjaven en comú una dieta vegetariana mentre el més jove llegia, vivien en silenci i practicaven l'anàlisi diària de la consciència. Vora la mar Morta, a la regió del *Qumrân*, s'han trobat coves i textos antics pertanyents a homes que s'havien retirat del món per viure en soledat: són els **essenis**. Varen desaparèixer cap a l'any 70. A les excavacions fetes a partir del 1951 s'hi ha trobat una gran sala per als actes litúrgics i el

banquet de la comunitat, un escriptori, la cuina, molins per a cereals, forns per coure el pa, sitges, estables, cisternes... Tot ens recorda el que seran els futurs monestirs medievals.

Quan i per què comença el monacat cristià?

No ho sabem amb seguretat, ni tan sols coneixem la relació amb d'altres tipus de vida monàstica anteriors. De moment només es pot afirmar que Egipte hi va jugar un paper força important. Tenim referència de **laures** d'eremites [la laura és una institució monàstica oriental consistent en un grup de cel·les a l'entorn d'una església comuna en un lloc isolat; és una pràctica a mig camí entre el cenobitisme i l'eremitisme], o d'anacoretes famosos, com sant **Antoni** o sant **Pacomi**, el primer fundador d'una Regla coneguda de cenobites. Una comunitat cenobítica és, doncs, una organització que segueix una disciplina i un horari, on cadascú desempenya un càrrec i on tots participen en treballs comuns. Sant **Basili** (329-379) va estendre l'experiència egípcia al Pròxim Orient (Palestina, Síria...), i sant **Benet de Núrsia** (480-547) a les comunitats d'Occident. S'han donat algunes hipòtesis per explicar l'eclosió del monacat cristià, és a dir, el fet que en una època determinada un nombre considerable d'individus hagi triat la vida cenobítica:

- s'ha parlat de possibles conseqüències del final de les persecucions: alguns cristians s'havien habituat a viure en grup o a viure sols quan s'escapaven a les muntanyes

- també es parla de pagesos que es feien monjos per buscar una seguretat i fugir de l'opressió dels grans terratinents. Filoxè de Mabbug diu que "molts abandonen la regla del món i abracen l'estat de deixeble de Crist per raons diverses com són: escapar-se de la servitud o d'un deute, del domini dels propis pares o de la còlera d'una dona"

- i no s'ha d'oblidar el context històric emmarcat per la crisi del segle III, factor desencadenant de l'ensulsiada de l'Imperi Romà i del seu aparell estatal

- la tradició cristiana, òbviament, dóna una altra explicació: tant la "Vida d'Antoni", com les obres de sant **Jeroni** o de sant **Atanasi** o l'"*Itinerari d'Egèria*" (potser la primera dona escriptora en llengua llatina, que ens ha deixat una descripció del seu viatge per Egipte i Palestina entre els anys 381 i 384) es refereixen a una resposta a la crida de l'Evangeli. Recordem la consigna: "*si vols ser perfecte, véu, ven tot el que tens, dóna-ho als pobres i segueix-me*"

Podem dir que existeix **vida monàstica** quan diversos **monjos** (o **monges**) es reuneixen per viure plegats sota l'autoritat d'un **abat** i d'acord amb un conjunt de normes de convivència que anomenen **Regla**. A Occident les normes monàstiques que es van imposar majoritàriament són les redactades per sant Benet de Núrsia (480-547), un italià de família rica, que després de fer l'anacoreta en una cova de Subiaco, fundà un cenobi a **Montecassino**, la regla del qual va servir per estructurar els milers de monestirs que s'expandiren per Occident.

Quina relació existeix entre fundació d'un monestir i poders feudals? Quina funció política acomplia un monestir?

Els monestirs, de fet, naixien i/o es desenvolupaven gràcies a les donacions (territoris, cases, viles, camps, diners, privilegis, censos, ...) provinents dels monarques, dels nobles o de simples laics que, amb testaments, donacions i prometes, impulsaven una fundació. Sovint trobem en les fundacions monacals motius d'ordre polític (reforçar els esquemes de dependència damunt un territori), motius familiars (col·locar en un càrrec dins el monestir, un fill/filla, un germà,...), assegurar-se les oracions i misses dels monjos, pagar-se l'enterrament,... Algunes vegades aquestes donacions abracen pobles sencers, amb la inclusió de llurs habitants.

La fundació d'un monestir comportava, tanmateix, uns drets que l'equiparaven a un senyoriu feudal i fins i tot, en alguns casos, el sobrepassaven quant a poder. Aquests drets podien ésser molts variats: drets de pasturatge sobre un determinat territori, de trànsit i d'ús d'aigua, aspectes fonamentals pel manteniment dels grans ramats que posseïen alguns monestirs amb la necessitat d'assegurar-se els pasturatges d'estiu i els d'hivern amb les consegüents necessitats de transhumància, drets de tallar la llenya d'un bosc, de fundar molins, de crear viviers de peixos (capítol essencial al moment de pensar en la dieta alimentària dels monjos en els temps dels dejunis periòdics), d'obrir canalitzacions d'aigua

que afavorissin el regatge de les hortes del monestir, de fundació de granges en terrenys algunes vegades llunyans al propi monestir.

Aquests béns asseguraven la supervivència i desenvolupament del monestir, fonamentat bàsicament en l'agricultura i la ramaderia. No podem oblidar, tanmateix, la importància dels drets d'explotació i comercialització de la sal (element fonamental dins la conservació dels aliments durant l'Edat Mitjana), l'explotació de mines (sobretot de coure i ferro) i de productes agraris i ramaders bàsics per a la manufactura del moment (la llana, el lli, el cànem,...)

Els monestirs més poderosos disposaven de propietats urbanes que eren utilitzades com a centres urbans on emmagatzemar, per exemple, els productes comercialitzables del monestir o, altres vegades, com a residència urbana d'aquells monjos que estudiaven lleis a llurs ciutats.

Com estava organitzada una comunitat de monjos/es?

La comunitat de monjos era presidida per un **abat** (o abadessa), elegit entre els membres de la mateixa comunitat o, a vegades, imposat pels poders polítics. És la màxima i exclusiva autoritat, però no governa sol: l'assisteix un equip format, bàsicament, pels més vells de la comunitat. Comparteix amb els altres la infermeria i fa els seus torns de cuina com els altres. Es subratlla així un fet important: la por a l'aïllament. Però s'accentuen els signes de deferència: quan entra o surt, tots s'aixequen, i tots es reclinen al seu pas; un monjo el precedeix amb un ciri encès quan va cap a l'església o cap a la sala capitular; quan torna de viatge, abraça tots els monjos -ritus de l'acollida paterna- i l'àpat té un plat suplementari -ritus del menjar festiu-; menja aliments més fins i vi de millor qualitat.

El **prior** és una mena de vice-amo que supleix l'abat quan aquest no hi és. Els responsables dels quatre sectors següents estan sota les seves ordres:

a) l'església està confiada al **sagristà**, que l'obre i la tanca a les hores prescrites, té cura dels accessoris d'ús litúrgic i dels instruments sagrats

b) al **cambrer** se li confia el que es guarda a l'indret més interior de la casa; és, per tant, el responsable del diner i del que s'aconsegueix amb ell: tot el que entra al monestir per donació, renda o compra, en teixits, vi, metalls preciosos o en moneda, passa per les seves mans; ell és qui renova cada primavera el vestuari dels monjos, i cada tardor, a la vigília de Tots Sants, els matalassos i els llits; proporciona les ferradures pels cavalls, les navalles d'afaitar, i té cura de l'enllumenat

c) el **cillerer** o **dispenser** és l'encarregat de tot el que produeixen les terres del domini, del celler i del rebost, on hi dorm un monjo de guàrdia i s'hi manté ininterrompudament un llum encès; reparteix cada dia les racions de menjar, amb l'ajut de l'encarregat de la custòdia del vi, i de l'encarregat del graner, que és qui reparteix la farina i l'aigua i té cura, també, de rentar la roba.

d) les relacions amb la gent de fora estan reservades a l'**hostaler** i a l'**almoier**. Aquest reparteix les sobres entre els indigents; fora dels murs, al poble, visita cada setmana els malalts (no a les dones: uns servents laics a les seves ordres se'n encarreguen) i manté dins del claustre divuit pobres (són els habituals pobres de solemnitat la presència dels quals es considerava aleshores indispensable en qualsevol casa benestant). De l'almoier depèn, també, l'hostatjar els pobres de pas (és una funció de caritat). L'**hospitalitat** és una cosa molt diferent: els viatgers de qualitat, que provenen del mateix medi social que els monjos i que són rebuts com amics -se'ls reconeix perquè no viatgen a peu sinó a cavall- s'allotgen en uns locals que administra l'hostaler, el qual té a la seva disposició un bon nombre d'assalariats (un mestresala, un cuiner, un porter, un noi encarregat de la neteja de les polaines i de dur aigua, un "burrero" que proveïa llenya per a la xemeneia); atès que és l'intermediari amb l'exterior, amb allò que embruteix, és també l'encarregat per ofici de la neteja de totes les latrines del monestir.

La **regla benedictina** es basa en tres punts: la pregària, el treball i l'estudi, i concep la comunitat com una família romana sotmesa a l'autoritat de l'abat (el pare). Organitza la vida interior del

monestir de manera que els monjos siguin autosuficients. La màxima "ora et labora" (prega i treball) farà dels monjos uns excel·lents agricultors i les seves terres seran altament productives; l'estudi sistemàtic farà dels monjos els únics dipositaris de la cultura escrita; la permanència i continuïtat dels seus membres al monestir (quan un hi entrava s'hi vinculava per sempre), el convertirà en un paradigma d'estabilitat en una època de grans transformacions polítiques i canvis històrics (caiguda de l'Imperi romà, invasions germàniques, expansió musulmana, revolució feudal...); el seu poder econòmic i cultural el convertiran en l'instrument més adient per legitimar el poder monàrquic i per crear i transmetre una determinada concepció del món.

La vida a l'interior del monestir s'organitzava seguint el següent horari:

horari de Cluny

2 h 30 min	llevar-se
3 h	maitines, pregàries pels difunts i d'altres salmòdies
5 h	lectura
6 h	laudes i d'altres pregàries
7 h 30 min	lectura
8 h	salmòdies, reunió capitular i missa
9 h 45 min	treball
12 h	salmòdia i d'altres pregàries
14 h	dinar
14 h 45 min	lectura o treball
16 h 30 min	vespres i sopar
17 h 30 min	lectura
18 h 15 min	completes
18 h 30 min	dormir

Al costat de la comunitat pròpiament dita, un monestir comptava amb un ample grup social (sempre en funció de la grandària i potencial del monestir) que tenia cura de les tasques laborals de la unitat econòmica: mossos, encarregats de les granges, jornalers, i molt sovint esclaus. Depenent de la jerarquia d'un monestir trobem també masos treballats per persones lliures a cens amb contractes d'arrendament normalment anual (en espècie i/o en metàl·lic).

Quina és l'estructura bàsica d'un monestir? Quines parts el constitueixen?

Sant Benet no especificava com havia de ser el monestir, però la seva estructura deriva directament del contingut de la seva Regla. L'arquitectura i distribució d'espais tenien, alhora, una funcionalitat -respondre a les necessitats diàries- i un simbolisme -la projecció del paradís a la terra. Fixem-nos en el capítol LXVI de la Regla benedictina:

"El monestir, si és possible, s'ha d'establir de tal manera que totes les coses necessàries, és a dir, aigua, molí, forn, hort i els diversos oficis, s'exerceixin a l'interior del monestir, per tal que els monjos no tinguin necessitat de córrer per fora, perquè no convé de cap manera a les seves ànimes"

- l'**Església**: el monjo havia de resar en comunitat set vegades al dia i una de nit; per això l'**oratori** o església esdevenia el lloc més important del monestir

- la **sala capitular**: havia de llegir, en comú, cada dia algun capítol de la regla i tractar els afers quotidians de la comunitat, i d'aquí que la sala capitular (lloc on s'hi reuneix el **capítol** o assemblea de tota la comunitat monàstica presidida per l'abat; rep aquest nom perquè s'hi llegia un capítol de la regla) sigui el segon espai en importància

- el **refetor**: la vida comunitària (preguen, llegeixen, mengen i dormen gairebé sempre junts) farà del menjador i del **dormitori** (en comú i dividit en unitats de 10 monjos) peces claus de l'arquitectura monàstica. El menjar, pres en comú tots els dies en el **refetor**, tenia un aspecte cerimonial, una mena de celebració de la unitat fraternal: era una autèntica comunió, mentre els esperits es mantenien ocupats pel text que llegia en veu alta un dels germans. Davant la porta del refetor, el **templet** o rentador de mans.

- el **dormitori**: en comú i dividit en unitats de 10 monjos, s'hi podia accedir des de l'església i des

del claustre mitjançant unes escales situades entre la sala capitular i el locutori, i estava situat al lloc més allunyat de la casa; hi havia llums durant tota la nit, i vigilants, com si fos un campament. La regla monàstica prohibia expressament compartir el llit, per la por, inexpressada però obsessiva, a les temptacions homosexuals

- el **claustre**: articulava aquests espais, com a òptima solució urbanística i per influència de les vil·les romanes, el claustre, un pati porticat pels quatre costats, i situat al costat de l'església entre el braç del transsepte i el de la nau central.

- el **locutori**: lloc on el **prior** donava a cada monjo les eines que precisava i li encomanava la feina de la jornada; per això des d'aquí es pot sortir directament a les dependències de treball i a l'hort

- la **sala de monjos**: servia per acollir l'escreix de monjos que no cabien al dormitori; més tard esdevingué biblioteca.

- a l'altra ala del claustre, just davant de la paret de l'església, es situava la cuina, el refectori i el **calefactor** (l'únic lloc que durant els hiverns tenia una llar de foc encesa: aquí es recuperaven del fred, s'assecaven les robes mullades, es tallaven els cabells i es copiaven les obres als pergamins).

- la resta d'espais estava dedicada a magatzems, tallers, estances de conversos, celler, sala de copisteria de llibres...

Tota la distribució dels espais respon també a un criteri segregador: els conversos viuen en tot separats dels monjos, mengen en locals diferents, dormen en espais separats, preguen en àrees pròpies a l'església, hi entren per un passadís exclusiu. No hem d'oblidar que tots els monjos eren de procedència noble: l'espai havia de mantenir, doncs, la separació estamental.

Com hem d'entendre la reforma monàstica impulsada pel Cister?

En contra de la riquesa i el luxe dels monestirs benedictins s'aixecà l'**orde del Cister**, que rebutjava tot allò que era superflu, criticava la vida mundana dels abats i els seus excessos en el menjar i el beure, així com la seva intervenció en política i la seva vinculació directa amb la cort. El retorn a l'observança més recta de la regla de sant Benet caracteritza la renovació propugnada pel Cister.

Els seus orígens els hem de cercar en la fundació del monestir de **Molesmes** per **Robert de Champagne** (1028-1111) que volia una vida més austera, sense servidors ni possessions feudals, i un retorn al treball manual, i per això se'n anà a viure entre un grup d'ermitans al bosc de Molesmes (1075). Aviat arribaren les donacions i s'incrementà el nombre de monjos; el 1098, Robert acompanyat de 21 monjos més van deixar Molesmes per fundar un "nou monestir" a uns 20 Km de Dijon, en un lloc inhòspit i solitari, de nom *Cistercium* (en llatí) i **Cîteaux** (en francès), i d'aquí Cister. Els cistercencs adoptaren l'hàbit blanc, i d'aquí el nom de "**monjos blancs**" en oposició als monjos negres de Cluny; de fet, era de color cru, per considerar que blanquejar la tela era ja un luxe superflu.

Com podien els monjos, si havien de resar molt sovint, treballar les terres del monestir?

Pensem que els monjos anaven vuit vegades a l'església, es dedicaven a la lectura, copiaven llibres, rebien els hostes i guardaven rigorós silenci. I com que no volien tenir serfs van optar per admetre al monestir tot aquell que volgués fer-hi vida religiosa encara que fos d'origen pagès i analfabet. Són els anomenats **conversos** o **germans llecs**. Tenien al seu càrrec els treballs manuals i el conreu de les terres; s'allotjaven en estances situades en la part davantera del monestir; formaven part de la comunitat però sense les mateixes obligacions que els monjos; no tenien veu en les decisions conventuals; no podien ocupar càrrecs de govern ni fer-se monjos per manca de cultura. Els seus vots religiosos es reduïen a la promesa d'obediència a l'abat fins a la mort. El seu hàbit era de color marró amb caputxa i portaven barba que els distingia dels monjos. Les seves obligacions litúrgiques es reduïen a recitar parenostres i a anar a missa els diumenges i festius, ocupant a l'església un lloc reservat a ells. Dirigits per un **cillerer** o el **grangiaris** -sovint també un convers- treballaven en silenci, però el dejuni no era tan sever i dormien més hores.

Amb el temps els conversos varen desaparèixer i foren substituïts per pagesos que conreaven les terres a canvi d'una renda pagada al monestir.

Documents

"Agapit, bisbe, servidor dels servidors de Déu, al religiós abat Arnulf del monestir de Nostra Senyora, la Verge Santa Maria (...) situat al comtat d'Osona, a la vall de Ripoll (...)

Per tant, i ja que ens ho vàreu demanar, us confirmem l'esmentat monestir amb totes les seves pertinences, és a dir, esglésies, parròquies, vil·les, predis, casals, cases, terres, vinyes, camps, prats, pastures, boscs, garrigues, solars, premses, aigües, conduccions d'aigües, molins amb llurs rescloses i peixeres, tot el cultivat i erm d'aquests indrets, i tot allò que se sap que hi ha als voltants de l'esmentat monestir (...)

I tot quant hi ha en aquesta vall, en diversos llocs, ho establím del mateix mode. La pesca, en efecte, de les aigües del riu Ter (...) i en les del Freser (...) Respecte al mercat de l'esmentat lloc, suprimim la tercera part del tel.loni i de tota justícia que s'hagi de realitzar (...)

Establím (...) que, un cop l'abat del cenobi hagi desaparegut d'aquest segle, no en sigui constituït cap altre, ni per reis, ni per comtes, ni per qualsevol altra persona que ambicioni riqueses, ni interès de vanaglòria, sinó que els abats siguin escollits d'entre la persona més digna, per tots els servidors de Déu del monestir, segons la voluntat de Déu i segons la regla del sant pare Benet (...)

Confirmem també, a tu i als teus successors, els esmentats llocs delmes i primícies del cenobi. (...) I així, que cap rei, príncep, comte, marquès, jutge, bisbe, ni cap altra persona, sigui important o insignificant, no tracti mai d'entremetre's per motiu de violència o guariment, en el cenobi o en les seves pertinences. (...)

Si algú (...) tractés de vulnerar-lo en algun punt, que sàpiga que si no ho restitueix, serà lligat als vincles indissolubles de l'anatema i apartat del regne de Déu (...) I, a més, cremarà en el foc etern i prendrà la part dels impius en l'abisme i caos dels inferns, com el diable i el seu atroç seguidor, i com Judes, traïdor de Nostre Senyor Jesucrist. (...)"

3. La ciutat medieval

El ressorgiment de la vida urbana s'havia explicat, sovint, seguint les tesis de l'historiador belga Henri Pirenne. Hom suposava que l'ensulsiada de l'Imperi Romà d'Occident i les posteriors invasions van provocar el col·lapse de la dinàmica comercial europea, el retrocés de la vida urbana i la ruralització de la societat, agreujada per la desaparició dels intercanvis comercials i per la manca d'activitats artesanals i manufactureres, atès el marc d'economia autàrquica dels grans latifundis. En aquest context, l'expansió de l'Islam hauria provocat el desplaçament de la vida política de la Mediterrània a l'Europa septentrional, sumant un nou factor de fre al desenvolupament del comerç. A partir d'aquesta anàlisi, s'explicava la fundació de nous centres urbans: mercaders nòmades, ja des del segle X, s'establiren en punts estratègics de les rutes comercials -un mercat rural, un monestir, un castell- on hi trobaven protecció; amb el temps, el lloc esdevingué centre de transaccions comercials i pol d'atracció de la pagesia, que hi anava a adquirir articles manufacturats i a vendre-hi productes del camp. L'establiment permanent d'aquests mercaders constituí l'embrió d'una nova ciutat a la qual hi aflluïen els pagesos que, deixant les tasques agrícoles, esdevingueren manufacturers. Al final, una muralla s'alçà per defensar el conjunt, de manera que el barri de mercaders es convertí en un nou burg, diferent del nucli integrador inicial.

Actualment s'ha modificat la idea que la reactivació del comerç de llarg abast i l'activitat dels mercaders ambulants sigui a la base de l'aparició de les ciutats medievals. Ni les rutes comercials van desaparèixer totalment ni es produí un buit entre les ciutats romanes i les medievals.

Quins foren, doncs, els motors del ressorgiment urbà? Bàsicament fou l'excedent agrari (generat, en part, gràcies a la rotació triennal, la substitució del bou pel cavall, l'ús de l'arada abocadora en comptes de l'arada comuna, la proliferació de molins d'aigua) el que va permetre l'emigració als nuclis urbans existents amb la consegüent conversió dels pagesos en artesans. Sumant, per tant, l'excedent agrari, l'especialització en el treball, el creixement de la població europea i l'activitat dels mercaders, donarà com a resultat el renaixement de les ciutats medievals.

I tot plegat permet entendre millor l'expansió constructiva dels segles XII-XIV; per això ens és més fàcil d'entendre que al costat de les llotges, drassanes, ponts i muralles, consolsats i edificis corporatius, com la Generalitat o la Casa de la Ciutat (clarament finançades per la nova classe burgesa), trobem, com a edificis paradigmàtics del gòtic la catedral i el palau, el monestir cistercenc i el castell (bàsicament finançats per una noblesa, laica o eclesiàstica, que treu la seva riquesa de les rendes agràries).

Les ciutats medievals es divideixen en 3 grups pel que fa al seu origen:

- **ciutats romanes**, algunes de les quals conserven el seu traçat original (les muralles i l'esquema ortogonal vertebrat pel cardo i el decumanus) com ara Rouen; d'altres han crescut tant que han passat les muralles i el nou nucli s'ha envoltat d'un nou circuit emmurallat i s'ha escindit del nucli inicial, com Narbona. També es dona el cas de poblacions que han passat les muralles romanes, però les vilanoves o ravals s'han integrat al conjunt envoltant-lo d'un nou mur defensiu. És el cas de Barcelona on existeix la muralla romana, el recinte de Jaume I i el de Pere el Cerimoniós.

- **ciutats espontànies**, nascudes sense la intervenció de l'autoritat civil o eclesiàstica, a partir d'un element pre-existent (un latifundi romà, un monestir, un castell) que fa de factor integrador, de pol d'atracció. És el cas de Perpinyà o Moissac. El seu model urbanístic és el pla concèntric: totes les línies convergeixen cap a un centre i la ciutat té un contorn circular. És típic que un camí primitiu doni lloc a un carrer major, sovint porticat (Cervera, Morella).

- **ciutats creades per iniciativa reial** mitjançant la construcció d'una mínima infraestructura i la concessió d'una Carta de franquesa. Algunes solen obeir a l'esquema urbanístic de la quadrícula com Castelló de la Plana i Vila-real.

No podem oblidar, en aquest món urbà, les associacions d'artesans i mercaders, que esdevindran, en els segles XII i XIII, veritables corporacions gremials; les escoles catedralícies que desplaçaran els monestirs com a centres de cultura; l'expansió dels ordes mendicants (franciscans i dominics)

amb la seva nova espiritualitat i la gran comanda d'esglésies i convents; les universitats, centres d'activitat intel·lectual i difusores del pensament escolàstic; la consolidació dels governs municipals al marge dels poders tradicionals; l'afiançament del poder reial amb les corresponents concessions fetes a la burgesia... Tot plegat farà del gòtic un art eminentment urbà, que s'expressarà en edificis tan dispars com els palaus que s'hi fan construir els reis, nobles o burgesos enriquits, les drassanes, els hospitals, els banys, els convents de franciscans i dominics, els castells, les catedrals, les places i carrers porticats, la Pia Almoïna, les llotges, els ponts...

Es pot dir que la ciutat medieval és una continuació de les ciutats romanes? La ciutat medieval trenca definitivament amb la tradició de l'habitatge d'herència oriental. Fins al món greco-romà predomina la casa introvertida, l'edifici orientat cap a l'interior: aquesta tipologia només perdurarà en els monestirs: el claustre no és més que un pati interior amb peristil. En la ciutat medieval desapareixen els trets que defineixen l'habitatge oriental: el pati central, la paret de privacitat a l'entrada principal, la divisió en espais per a homes i dones, la façana senzilla i la barreja social en el mateix barri.

Els elements que predominen en l'habitatge medieval són:

- la defensa, com ho palesa la proliferació de torres (fortaleses regulars amb poques i estretes finestres, merlets i una entrada a 2 metres del terra)
- la influència del món rural, com es pot comprovar en les cases urbanes amb sostre a dues aigües i una planta estreta i llarga. El pati d'aquestes cases és un espai per carregar i descarregar mercaderies, o complementa el taller de les cases dels artesans, o fa d'hort, però ja no és un jardí ni un espai d'intimitat familiar

Com eren les primeres ciutats medievals?

La ciutat occidental medieval NO és l'expressió d'una continuïtat amb el passat romà: és una creació nova. És un assentament urbà circular envoltat de muralles defensives i un fossat; una o dues torres, flanquejant les portes, vigilaven l'entrada a la ciutat

"Alguns carrers i sovint barris sencers estaven reservats a categories particulars d'habitants. Comerciants i artesans tenien els seus districtes i carrers especials, els quals, degut als seus noms, poden distingir-se a l'actualitat. Com avui, la riquesa i posició social quedaven reflectides en la dimensió dels habitatges i en el tipus de materials utilitzats per a la seva construcció. Els edificis comunitaris, esglésies i capelles, ajuntaments, etc., es construïen en fileres de cases o en places. Tanmateix, no hi havia una regla fixa. L'església principal pot estar situada al mig d'un laberint de camins i ser només accessible a través de carrerons sense sortida o laterals (...) o bé a les afores del poble (...) Existia una certa preferència per situar la catedral o una església en una posició predominant..."

Kubach, Hans Erich: *Arquitectura románica*. 1975. pàg. 367

**En quin moment de l'Edat Mitjana va assolir un llogarret l'estatus de ciutat?
Per què només un cert nombre de llogarrets esdevingueren ciutats a costa d'altres, mentre les seves veïnes mantenien la seva forma original i la seva funció agrícola?**

Un llogarret medieval esdevenia "ciutat" quan adquiria la funció secundària de centre del comerç local, i probablement també, en desenvolupar algun tipus d'indústria especialitzada de petites dimensions, a l'ensens que un cert percentatge dels seus habitants dedicaven part del seu temps a aquestes ocupacions no agrícoles.

La ciutat medieval és el resultat de la interrelació dels sis factors següents:

- la seva estructura econòmica (mercat, artesania, comerç)
- la seva estructuració social (artesans, comerciants, clergues, aristòcrates)
- la seva estructura física (traçat urbà, edificis públics, fortificacions)
- la seva personalitat legal (constitució, organismes legals, circumscripcions administratives)
- la seva situació geogràfica (comunicacions terrestres i fluvials, ponts, llocs de parada i proveïment)
- la seva vitalitat política

Quines característiques té la típica ciutat medieval?

Quines són les seves parts bàsiques?

En el món antic, per entendre la ciutat n'hi havia prou a estudiar Atenes, Roma, Constantinoble, però a l'època medieval no existeix cap superciutat, sinó moltes de mitjanes. Fixem-nos en la seva extensió i població:

Venècia	600 ha	150.000 h
Milà (s.XV)	580 ha	200.000 h
Florència (1284)	480 ha	100.000 h
París (1370)	440 ha	200.000 h
Barcelona (1350)	200 ha	40.000 h

Atès que no existeix cap model generalitzable per tot Europa, no podem fer una descripció general de la forma de la ciutat; ens haurem de limitar a enumerar algunes característiques:

a) els carrers

La xarxa de carrers és tan irregular com la de les ciutats musulmanes, però estan organitzades formant un espai unitari: sempre t'hi pots orientar i es pot arribar a tenir una idea general del barri o de la ciutat. Les places no són independents dels carrers, sinó que són simples eixamplaments; tota la ciutat medieval és un mercat: cada carrer tenia un espai on hi tenia lloc un mercat. Les cases, de varies plantes, s'obren cap a l'espai públic i tenen una façana que contribueix a formar l'ambient del carrer o plaça; per tant, els espais públics i privats no formen zones contigües i separades com s'esdevenia a la ciutat antiga: existeix un espai públic comú que es reparteix per tota la ciutat i en el que s'exhibeixen tots els edificis públics i privats. La façana que s'obria al carrer tenia, per tant, un notable valor comercial. Les lleis han de regular els punts de contacte entre l'espai públic i les construccions privades: els sortints de les cases, els pòrtics, les escales exteriors...

b) la diversitat de centres

L'espai públic de la ciutat té una estructura complexa: ha de deixar lloc als diferents poders (bisbe, govern municipal, ordes religiosos, corporacions...)

Una ciutat una mica gran no té mai un únic centre:

- centre religiós: catedral i palau episcopal
- centre civil: palau municipal
- centre comercial: llotges, mercat...

c) la centralitat

El centre de la ciutat és el lloc més buscat. Els rics viuen al centre, els pobres al raval

La ciutat es divideix en barris i cada barri i carrer concentra una determinada població. Així la ciutat s'agrupa les diverses especialitats i separa la població per oficis, per ètnies (el call jueu), per la moral (el prostíbul), per la riquesa

d) unitat estilística

Les ciutats medievals que coneixem varen rebre la forma definitiva del segle XV al XVII. La unitat la garantia la coherència d'estil, el gòtic, que unifica els mètodes de construcció i d'acabat dels edificis

e) les muralles

L'increment del comerç i, per tant, de la riquesa, va fer necessari una protecció: la ciutat s'envolta d'una muralla per protegir el mercat, els mercaders i les mercaderies. Aquesta té, doncs, dues funcions: militar defensiva (per les rivalitats amb d'altres ciutats, pels enfrontaments amb senyors feudals, per protegir-se de les revoltes pageses...) i duanera (totes les mercaderies que entraven a la ciutat havien de pagar un impost anomenat teloneu o lleuda).

Al voltant de la ciutat fortificada s'hi construeixen cases noves, cosa que propicia l'aparició de nous ravalers que caldrà envoltar de noves muralles.

Els mercaders i artesans (la burgesia medieval) dominen la ciutat i voldran treure's del damunt el sistema feudal i assegurar-se les condicions necessàries per a la seva activitat econòmica (si cal s'enfronten amb prínceps i bisbes i creen els seus propis òrgans de govern). Però la ciutat depèn del camp pel que fa a queviures i primeres matèries, i el camp està sotmès a les relacions feudals. Per això, i a diferència de la polis grega, la ciutat no concedeix la igualtat de drets als habitants del camp. "L'aire de la ciutat t'allibera" diu un proverbi alemany; tota persona que visqués durant un

any en una ciutat sense ser reclamat o identificat com a serf, esdevenia automàticament home lliure i fruïa de la protecció de les lleis de la ciutat. Camp i ciutat, doncs, s'oposen, estan enfrontats, i d'aquí la necessitat de les muralles defensives, la construcció, manteniment i control de les quals depenia dels diferents gremis de la ciutat.

L'existència d'aquestes muralles sovint fou el principal condicionant de la forma urbana: en no poder créixer horitzontalment, les cases creixen verticalment

L'arquitectura va mantenir la funció directora, la de ser el cap de les arts plàstiques, la que donava les orientacions i limitava en bona mesura les realitzacions en els terrenys escultòrics i pictòrics. Les esglésies i els monestirs medievals atorgaren a l'arquitectura romànica la propietat de concentrar i canalitzar tota l'activitat artística.

Per això ens hem de preguntar com és l'església catalana típica. I el tipus mitjà de l'església catalana conservada no arriba a 25 m. de llarg i 15 m. d'alt. La planta és rectangular, dues vegades més llarga que ampla, la qual aixopluga una o tres naus coronades per absis semicirculars. En alçat es comporta com un organisme viu, en el qual l'esquelet de pilars, columnes i arcs suporta, juntament amb el sistema perimetral dels murs, l'enorme empenya d'una volta de canó o, molt més lleugera, d'una armadura de fusta.

L'exterior apareix pobre: escassa decoració llevat de les arcuacions llombardes, poques obertures, la torre-campanar, i la cúpula del creuer inscrita en una petita torre poligonal. En són excepcions tardanes: santa Maria de Ripoll, sant Miquel de Cuixà, sant Martí del Canigó, sant Vicenç de Cardona i la catedral de la Seu d'Urgell.

L'església romànica no és només una suma d'elements relacionats entre sí per lleis funcionals, ni només un lloc de reunió dels fidels, sinó el temple de Déu a la Terra. I per tal de reflectir aquest ordre universal que emana de la divinitat, la seva estructura havia d'anar més enllà de les necessitats purament constructives i observar determinades lleis simbòliques. Aymerich Picaud, en la Guia del Pelegrí a Santiago de Compostela (1140) compara l'església amb un organisme humà: l'absis n'és el cap, la nau principal el cos i el creuer els braços estesos. De vegades, fins i tot, l'absis inclinat respecte de la nau principal es pot interpretar com el cap del caigut del crucificat.

L'església era el lloc més adient per a evidenciar d'una manera extremadament cruenta i efectista la infinitat de perills que amenacen la natura humana. Per arribar a l'home medieval hi havia un sol camí: el de les imatges, les quals, a manera de recordatori, li anaven mostrant el menyspreable que és aquest món i el sublim que és el més enllà. La lluita entre el Bé i el Mal era una constant visual que gravitava contínuament damunt l'home i l'anava colpint i empenyent des de la portalada fins a la conca absidal. Les imatges servien per a representar l'única ideologia del període: el cristianisme.

L'espai arquitectònic i iconografia

Des d'un punt de vista constructiu i simbòlic l'espai-camí de l'església romànica que separa la portalada de la capçalera, i que genera la força d'atracció vers el punt principal (absis), presenta tres àmbits ben definits, en els quals la pintura és copartícep del simbolisme arquitectònic:

- l'àmbit terrenal: la nau longitudinal
- l'àmbit de transició: el creuer i la cúpula
- l'àmbit diví: l'absis

La nau longitudinal -zona destinada a tots els creients- dividida gairebé sempre en trams

quadrats, ve definida pel ritme de les arcuacions de mig punt, les quals, a manera d'onades gegantines van empenyent el fidel vers l'absis. En aquest àmbit interior, els capitells o les impostes perden força expressiva i és la pintura la que revela el món sobrenatural a través d'una realitat visible. En aquest espai hom reviu les escenes-fita de la religió cristiana: anunciació, nativitat, crucifixió, judici final.

L'àmbit de transició és el creuer, on el quadrat simbolitza la terra i la semiesfera el món diví. La cúpula del creuer uneix en ella mateixa dos móns i encarrila la llum de la purificació imprescindible per arribar a Déu, aquell Déu que com a Jutge Omnipotent apareix assegut a la conca absidal.

L'absis, com a imatge de l'espai diví, és el nucli de densificació de totes les línies de força de l'església:

- lloc d'atracció de les mirades dels fidels
- espai de revivificació de la passió de Crist
- punt connectiu amb déu
- orientació llevant (sol ixent = Sol Salutis; sol ponent = Sol Iustitiae, que entra per la rosassa i l'il·lumina a l'hora de vespres)

És el nucli generador, el focus de la dinàmica pictòrica de tota l'església:

- com origen i final manifesta la divinitat en quart d'esfera (= la volta celeste)
- la divinitat està voltada de visions apocalíptiques i de la cort celestial
- als seus peus hi ha tot l'univers representat pels personatges copartíceps de la seva glòria a dalt la glòria, i a baix, a l'altar, a l'ara, el lloc catalitzador del món sagrat envoltat i cobert (antependis, baldaquins) per pintures sobre taula que mostren a través de les realitzacions plàstiques un microcosmos-gresol del món diví i l'humà.

La diferència d'escala entre la pintura mural i la pintura sobre taula tradueix dues funcions:

- mural: sublimitat, funció ullprenedora
- taula: funció didàctico-recordatòria

Arquitectura

Tot i la varietat de solucions arquitectòniques que es poden englobar sota el nom de romànic, el seu denominador comú és el predomini de l'arquitectura religiosa i, en particular, del seu edifici emblemàtic, l'església; l'ús de la volta de pedra per cobrir els espais; la recerca d'articulació dels diferents espais i volums, sobretot de la nau amb l'absis; i el caràcter director de l'arquitectura respecte la pintura i l'escultura.

L'arquitectura religiosa i la civil (de la que en queden pocs vestigis) estan íntimament relacionades i responen a plantejaments similars. Els constructors dels edificis de culte erigien, alhora, el castell proper. El mateix aparell, les mateixes filades de carreus, idèntica volta... trobem a les torres de defensa, als recintes emmurallats, als banys públics, a les restes dels palaus i cases nobles. A destacar l'estructura d'aquells poblets construïts a redós de l'església aprofitant l'espai de la sagrera (d'un radi de 30 passes on hi era prohibida tota violència).

Sembla ser que la solució d'utilitzar la volta de pedra per cobrir els espais interiors va néixer tant de la necessitat de seguretat (els incendis afectaven molt les cobertes de fusta), com de la recerca de solidesa i monumentalitat, i del voler articular els espais interiors amb els exteriors.

Ara bé, la volta de pedra presenta un problema tècnic: transmet i distribueix tangencialment les càrregues que suporta. Per tant, l'ús de la volta implica pensar en tot un conjunt articulat capaç d'absorbir aquests impulsos. L'edifici romànic es dissenyarà, doncs, en funció d'un joc de tensions i contra-tensions generades per la volta de pedra. Dos models bàsics es varen elaborar per solucionar-ho. El sistema llombard (ex.: Sant Ambrós de Milà) que contrarresta l'impuls de les voltes de la nau central amb les naus laterals, de menor alçària, i un matroneu (galeria que a les basíliques dels segles V i VI es reservava a les dones). Aquest sistema no permetia obrir finestres en els laterals però creava un interessant ritme d'arcuacions a l'interior.

L'altre és el sistema normand (ex. la catedral de Durham), més complex i elaborat, que juga amb tres elements: les naus laterals, el matroneu i el claristori (conjunt de finestrals que il·luminen lateralment la nau central). En ambdós casos es dona una alternança dels suports: les columnes (o els pilars senzills) solen reservar-se per sostenir la volta de les naus laterals; en canvi l'impuls de la volta central es descarrega sobre pilars més gruixuts. Tot plegat subratlla el desig de ritmar l'espai i de no caure en la monotonia o la uniformitat.

La típica volta romànica és, tanmateix, la d'aresta (deriva de la intersecció de dues voltes de canó). Al conjunt format per una volta d'aresta i els seus suports (4 columnes o pilars) s'anomena tram, que és el mòdul de la construcció romànica: la combinació dels trams és la que articula tot l'edifici. Aviat es va sobreposar un nervi als arcs que separaven cada tram de la volta, i es va perllongar fins a terra, donant origen als pilars cruciformes. També s'afegí un nervi als arcs diagonals de la volta i s'originaren els pilars polistils. Quan aquests nervis s'incrustaren a la volta donaren pas a la volta de creueria.

Tot i que els trams es contrarrestaven mútuament, existien dos punts dèbils: la façana i la capçalera. La solució adoptada per la capçalera fou la dels absis que, amb la seva volta de quart d'esfera, s'oposen als impulsos que van cap a l'exterior. Per a la façana s'optava o per engruixir el mur o per dotar-lo de contraforts en correspondència amb les files de pilars de l'interior o, també, per afegir-hi dues torres (Sant Esteve de Caen), un pòrtic o un altre sistema d'absis (Sant Miquel de Hildesheim).

El romànic és l'arquitectura de parets de càrrega en la que el mur hi juga un paper essencial. Està construït amb tres capes, les dues exteriors fetes de peces de pedra aparellada; la interior s'omple de reble i argamassa de calç.

A aquests elements constructius cal afegir-hi una gran variació d'elements ornamentals: les arcuacions cegues i les lesenes, les galeries, la rosassa, les finestres d'una o dues esqueixades, el pròtir italià (petit pòrtic que precedeix la porta d'entrada), el mainell esculpit... L'arquitectura romànica és una arquitectura hermètica, obsessionada en la definició d'un espai interior, caracteritzada per un desig d'articular la nau (espai dels fidels) amb l'absis (espai del culte). Adopta per a l'absis la forma semicircular, que té una gran capacitat de concentrar les mirades dels fidels. Les naus estan concebudes com un "camí" que cal recórrer per arribar a la "fi" ubicada a l'absis on s'hi situa l'altar, centre funcional i simbòlic. En la composició del conjunt hi predomina, doncs, la directriu horitzontal, tot i que de vegades amb les cúpules construïdes damunt del creuer s'intenta integrar l'horitzontalitat (el rectangle de la nau associat a l'espai terrenal) amb la verticalitat (la cúpula esfèrica associada a l'espai celestial). Sota el presbiteri s'hi edificava una església inferior, la cripta o "confessio", dividida en tres naus separades per columnes que suporten una volta d'aresta; la seva ubicació implicava una elevació del presbiteri sobre el nivell de la nau, dotant-lo de majestuositat escenogràfica. L'espai exterior se'ns mostra amb un clar predomini del ple sobre el buit i una total correspondència amb l'interior. Des de fora s'apercep la disposició dels espais interiors i la seva composició additiva sobre l'eix horitzontal: cada element de l'espai interior es projecta en forma d'un volum simple, de geometria rigorosa, a l'exterior. Només hi ha un element que contrarresta la composició horitzontal dels volums de l'església: el campanar, el qual estableix, a més, una fita perfectament destacada en el paisatge.

L'església

Per al cristià, l'església és la reproducció, en petit, del gran santuari de la creació. Existeix, doncs, una relació còsmica entre l'edifici sagrat i l'univers: arquitectònicament és la "*imago mundi*".

Sol estar orientada cap a orient (d'allí ve la llum i allí hi ha el sepulcre de Crist). Amb la seva planta de creu llatina és el símbol del camí de les tenebres (nàrtex, fosc) a la llum (absis, lluminós). Però també és un edifici funcional. El nàrtex, pòrtic tancat i cobert que precedeix la nau, és el lloc dels catecúmens i dels qui no tenen dret a entrar a l'església (usurers, canvistes, prostitutes, histrions...), i, alhora, permet que les processons es puguin celebrar al marge de les inclemències atmosfèriques. El presbiteri és el lloc de l'altar i del celebrant, centre on convergeixen totes les mirades. El culte cristià és comunitari i tothom ha de veure al sacerdot que dirigeix la litúrgia; d'aquí l'avantatge de les voltes en lloc del dintell i les columnes. El deambulatori facilita la circulació al voltant de les relíquies del sant a les esglésies de peregrinació.

Però l'església romànica no és només una suma d'elements relacionats entre si per lleis funcionals, ni només un lloc de reunió dels fidels, sinó que és el temple de Déu a la terra. I per tal de reflectir-ho, la seva estructura havia d'observar determinades lleis simbòliques. Així l'església és sovint comparada a un organisme humà: l'absis el cap, la nau principal el cos i el creuer els braços estesos. De vegades, l'absis inclinat de la nau principal es pot interpretar com el cap caigut del crucificat. L'església era el lloc més adient per posar en evidència la infinitat de perills que amenacen la natura humana; i per comunicar-ho hi havia un sol camí, el de les imatges que, a manera de recordatori, mostraven als homes medievals el menyspreable que és aquest món i el sublim que és el més enllà. La lluita entre el bé i el mal era una constant visual. Amb una funció clarament docent i didàctica, les imatges servien per il·lustrar l'única ideologia dominant del període: el cristianisme.